

ПРАВО

ЮРИДИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

України

Науково-практичне фахове видання

Засноване у 1922 році

Видається щомісячно

Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія KB № 17414-6184ПР

Передплатний індекс: 74424

Адреса редакційної колегії:

04107, м. Київ
вул. Багговутівська, 17-21
Тел.: 0 (44) 537-51-00

Головний редактор:

Святоцький О. Д.,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

E-mail: info@pravoua.com.ua

Відповідальний секретар:

Давиденко О. М.

Відповідно до рішення
Президії Вищої атестаційної комісії України
(постанова від 10 лютого 2010 року № 1-05/1)
журнал «Право України» внесено до переліку
фахових видань у галузі юридичних наук

ЗАСНОВНИКИ ЖУРНАЛУ

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
Конституційний Суд України
Верховний Суд України
Вищий господарський суд України
Генеральна прокуратура України
Міністерство юстиції України
Спілка адвокатів України

ВИДАВЕЦЬ

© Редакція журналу «Право України»

1-2/2012

РОЛЬ ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

А. ТКАЧУК

*аспірант кафедри загальноправових дисциплін
та міжнародного права
(Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова)*

Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної правової держави безпосередньо пов'язана з розвитком правової свідомості та правової культури. Саме ці категорії є соціальною гарантією дії верховенства закону в суспільстві. Правосвідомість і правова культура, високий рівень захищеності прав і свобод громадян завжди були системоутворюючим фактором правової демократичної держави.

Мета статті — довести, що правосвідомість та рівень правової культури громадян впливають на формування правової держави, та з'ясувати, як саме відбувається цей вплив; розглянути ознаки правової держави, які безпосередньо пов'язані з правосвідомістю та рівнем правової культури громадян; визначити, чи можна за рахунок підвищення правосвідомості та правової культури населення поліпшувати та оптимізувати роботу органів державної влади.

Об'єктом наукового дослідження виступають правосвідомість, правова

культура та правова держава. Предмет дослідження — вплив правосвідомості та правової культури на формування правової держави.

Цю проблему досліджували такі вчені: В. Копейчиков, С. Алексєєв, В. Лазарєв, Є. Назаренко, Б. Кістяковський, Ю. Дмитрієнко, Л. Твердохліб, К. Бельський, П. Рабінович, І. Ільїн, В. Тацій, Л. Петрова. Але, зважаючи на актуальність теми, ми вважаємо доцільним ще раз проаналізувати на прямий вплив правосвідомості та правової культури на формування правової держави, визначити сучасний стан проблеми та її динаміку.

Правова держава — це форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить закону. У правовій державі всі державні органи й громадяни однаковою мірою відповідальні перед законом. Це держава, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав людини. Саме така держава є одним з найвизначніших

© А. Ткачук, 2012

загальнолюдських політико-юридичних ідеалів.

Правосвідомість — це сукупність суб'єктивних елементів правового регулювання: ідей, теорій, емоцій, почуттів та правових установок, за посередництвом яких відображається правова дійсність, формується ставлення до права та юридичної практики [1, 95].

Правова культура — це знання і розуміння права, виконання його вимог. Вона включає в себе правосвідомість.

Торкаючись питання ознак правової держави, перерахуємо лише ті з них, які безпосередньо стосуються рівня правосвідомості та правової культури громадян. По-перше, врегулювання відносин між особою і державою на основі загальнодозвільного принципу «особі дозволено все, що прямо не заборонено законом». Звичайно, що закон не регулює абсолютно всі ситуації, які можуть відбутися у житті громадян. Існують моменти, коли людина повинна сама обрати модель поведінки. І саме тут важливо те, який у неї рівень правосвідомості та правової культури.

Статистика свідчить, що особа утримується від скоєння злочину не тому, що знає, що його склад передбачений у Кримінальному кодексі, а тому, що сама вважає це діяння недостойним, таким, що суперечить її моральним принципам. З огляду на це можна стверджувати, що рівень злочинності у країні більшою мірою залежить від рівня правосвідомості та правової культури громадян, ніж від жорсткості покарання за злочинні діяння.

Французький юрист Ж. Карбоньє з цього приводу писав: «Якщо людина володіє розвиненою правосвідомістю, то чи настільки їй потрібна інформація про закон. З такою правосвідомістю громадянин здатний сам зрозуміти, що є законним» [2, 145].

По-друге, згадаємо таку ознаку правової держави, як наявність взаємної відповідальності між особою і державою. Ця ознака підкреслює, що ні держава, ні громадянин не можуть вчиняти безвідповідальні дії. Кожне рішення повинно бути виваженим і розумним. Така ознака правової держави свідчить, що як правова культура впливає на процес державотворення, так само і діяльність державних органів формує правосвідомість населення. Центральні органи виконавчої влади повинні здійснювати відповідну частину державної влади на засадах розумності та справедливості. Однак, безумовно, визначальними чинниками застосування такого підходу в цій сфері суспільного життя є особиста правова культура всіх осіб, що становлять апарат конкретно взятого центрального органу виконавчої влади, та чітке визначення на відповідному рівні меж його повноважень.

На формування правової свідомості та правової культури впливає весь процес правотворчості, процес реалізації та застосування правових норм державними органами України, стан законності й правопорядку.

Провідну роль у зазначеній діяльності відіграє законодавча влада. Уряд України, центральні та місцеві органи виконавчої влади повинні забезпечувати належне виконання рішень законодавчої влади. Таке виконання передбачає високий рівень правосвідомості осіб, які залучаються до нього. Їх діяльність має бути максимально спрямованою на забезпечення такого правопорядку в державі, за яким законопроекти готуються належно (на підставі відповідних науково-практичних результатів) і належно виконуються.

Щодо сучасного аспекту утвердження правової культури, то необхідність підвищення її рівня та рівня пра-

восвідомлюється

як демоформув суспільних ф: жавотво конодав

Ці фа ву прий правової ної Указ мета якс вої культу вої освіт дьянами

знань, фс 3]. На з

вважає, і українсь

шається і що їх п

більшого ріями, га

правової, ма макси

мети, це і органів.

свідомост мадян ро

вається і права, ске

ким чино роботи де

До осн жаву мож

ову [5, ність у всі

ри. Ця оз ною учас

політично правової

юридично вої культу

права, пов онувати з

конодав

РАВО УКРА

восвідомості громадян України зумовлюється становленням нашої держави як демократичної та правової, а також формуванням засад громадянського суспільства. Ефективна реалізація вказаних факторів на сучасному етапі державотворення залежить від рівня їх законодавчого утвердження.

Ці фактори були покладені в основу прийняття Національної програми правової освіти населення, затвердженої Указом Президента України [3], мета якої — підвищення рівня правової культури та вдосконалення правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування поваги до права [4, 3]. На жаль, більшість дослідників вважає, що рівень правової культури українських громадян досі залишається на невисокому рівні. Через те, що їх правосвідомість оперує здебільшого псевдоправовими категоріями, гальмується і процес побудови правової держави. У разі якщо програма максимально наблизиться до своєї мети, це поліпшить роботу державних органів. Адже, якщо рівень правосвідомості та правової культури громадян розвинений, відповідно відбувається набагато менше порушень права, скоюється менше злочинів, таким чином, відбувається оптимізація роботи державних органів.

До основних ознак, за якими державу можна було б визначити як правову [5, 146–147], належить і наявність у всіх громадян правової культури. Ця ознака детермінується активною участю громадян у суспільно-політичному житті, оскільки побудова правової держави неможлива без їх юридичної поінформованості, правової культури. Остання містить знання права, повагу до закону, готовність виконувати закон, уміння користуватися законодавством у практичному житті.

На думку науковців, якщо взяти соціальну матрицю поведінки людини з точки зору її правової культури, то на найнижчому щаблі основним мотивом буде страх покарання, на середньому — очікування вигоди, а на найвищому має бути гармонія, співзвучна діючій системі нормативної регуляції, де органічно сполучатимуться юридичні, моральні та інші соціальні імперативи [6, 95].

Верховенство закону означає: жоден орган, крім вищого представницького (законодавчого), не вправі скасовувати або змінювати прийнятий закон. Усі інші нормативно-правові акти (підзаконні) не повинні суперечити закону. Верховенство права — це панування права в суспільстві. Йдеться про визначальну роль права у стосунках між усіма учасниками суспільного життя (державних та недержавних організацій, громадян). Верховенство закону і права — на нашу думку, одна з найважливіших ознак правової держави. Ми вважаємо, що соціальною гарантією цієї ознаки є саме правосвідомість і правова культура. Головними елементами правової культури, що здійснюють активний вплив на реалізацію верховенства правового закону, є наукове правове мислення та наукова правосвідомість у взаємодії з правовим мисленням та правосвідомістю безпосередніх учасників законотворчого процесу, представників органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань, партій та окремих громадян. На основі наукового правового мислення та наукової правосвідомості можливе вирішення суттєвого завдання правової держави — досягнення адекватного рівня правової культури та формування ідеалу особистості, яка поважає правовий закон, визнає його верховенство у всіх сферах суспільного та особистого

життя й, реалізуючи свої права і свободи, сприяє разом із державою і громадянським суспільством підтриманню режиму законності та реалізує верховенство права в Україні [7, 15–16].

До формальних ознак правової держави належить неухильне виконання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя: державними органами, громадськими організаціями та громадянами. Ця ознака перебуває у прямій залежності з рівнем правосвідомості та правової культури цих учасників.

Зупинимось детальніше на понятті правосвідомості. Правосвідомість є однією з найважливіших форм свідомості людини та суспільства поряд з політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, наукою, філософією. Це об'єктивно існуючий набір взаємопов'язаних ідей, емоцій, поглядів, що відображають критику чинного права, ставлення громадської групи та індивідів до права як цілісного соціального інституту, його системи і структури, окремих законів та інших елементів правової системи [8, 123].

Цікаво, що правосвідомість ніколи в історії не виступала єдиною для всього суспільства. Вона завжди була обмежена парадигмою конкретно-історичного правосприйняття, правовою дійсністю. Сучасні правознавці не можуть змінити правові акти, що були чинні у минулому, вони можуть лише дати сучасну оцінку актам того часу. Тому будь-яка правова свідомість є завжди конкретно-історичною [9, 121].

Без розвинутої громадської правосвідомості та високої правової культури неможливе право, а без права немає правової демократичної держави. Таким чином, теоретичне дослідження становлення цих явищ, виокремлення їх основ мають органічно вплітатися у діяльність центральних органів вико-

навчої влади при реалізації ними державної влади, тобто впливати на формування правової держави.

На жаль, сфері правового усвідомлення дійсності громадян (правосвідомості) притаманні різноманітні деформації. Вони спотворюють правові установки населення, їхні почуття і переконання у правовій галузі, втручаються у правовий світогляд, правову ідеологію громадян, руйнуючи основи державного устрою. Щоб попередити цей процес, громадянам слід тверезо оцінювати закони та їх роль, дотримуватися вимог законодавства та постійно підвищувати свій рівень правової культури [10, 62]. У свою чергу, держава повинна створювати всі належні умови для здорової правосвідомості українських громадян: затверджувати державні програми щодо правового виховання населення, поліпшувати якість правової освіти молоді, гарантувати громадянам захист та реалізацію їх законних прав, забезпечувати вільний доступ до правової інформації, піклуватися про матеріальне становище громадян, тобто робити все можливе, щоб людина почувала себе захищеною.

Говорячи про такий органічний пласт людського існування як право, правосвідомість та правова культура, неможливо обійти стороною питання їх ролі й місця у такій державі, яка називається правовою.

Ми довели, що правосвідомість і правова культура впливають на формування правової держави. Закріплення у Конституції та інших законах основних прав людини, високий авторитет закону, врегулювання відносин між особою та державою на підставі загальнодозвільного принципу «особі дозволено робити те, що прямо не заборонено законом», взаємовідповідальність особи та держави, наявність в усіх

лізації ними впливати на ржави. вого усвідом- н (правосвідо- номанітні де- юють правові хні почуття і і галузі, втру- гогляд, право- н, руйнуючи ю. Щоб попе- мадянам слід ни та їх роль, законодавства ти свій рівень 62]. У свою а створювати здорової пра- их громадян: програми що- ня населення, авової освіти омадянам за- аконних прав, іоступ до пра- затися про ма- омадян, тобто об людина по-

й органічний ння як право, зова культура, оною питання ержаві, яка на-

восвідомість і вають на фор- жави. Закріп- інших законах високий авто- ання відносин ю на підставі инципу «особі прямо не забо- мовідповідаль- наявність в усіх

громадян високої правової культури, яка передбачає знання чинного законодавства та вміння і навички його використання, неухильне виконання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя — все це ознаки правової держави.

Можна стверджувати, що правосвідомість та правова культура є повноцінними ознаками правової держави поряд із розподілом влади на законодавчу, виконавчу та судову, наявністю

Конституційного Суду тощо. Підвищення рівня правосвідомості та правової культури поліпшує темпи побудови правової держави, зміцнює її апарат та сприяє розвитку усіх сфер державного управління.

Перспективою подальшого дослідження теми вбачаємо розроблення напрямів оптимізації процесу формування правосвідомості та підвищення рівня правової культури населення, а відтак, зміцнення правової держави.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Ткачук А. С. Науковий аналіз класифікації форм і рівнів правосвідомості // Південно-український правничий часопис. — 2011. — № 1. — С. 95–99.
2. Карбонь Ж. Юридическая социология / пер. и вступ. ст. В. А. Туманова. — М., 1986. — 350 с.
3. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 // Офіційний вісник України. — К., 2001. — № 43. — С. 36–44.
4. Правова культура як феномен сучасної правової дійсності : наук.-допоміж. бібліогр. покажч. / А. Вінницька, Т. Петруня, Є. Руденко ; ред. Л. Голубенко. — Миколаїв, 2009. — 42 с.
5. Державне управління : Словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко (кер. творч. кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. — К., 2002. — 228 с.
6. Мадіссон В. В. На шляху розроблення методології філософії приватного права // Право України. — 1998. — № 6. — С. 94–98.
7. Грищенко А. В. Правовий закон : питання теорії та практики в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень». — К., 2002. — 21 с.
8. Новгородцев П. И. Введение в философию права : Кризис современного правосознания. — М., 1997. — 269 с.
9. Дмитрієнко Ю. М. Українська правова свідомість : вітчизняні дослідження XIX ст. — початку XX століть // Форум права. — 2009. — № 2. — С. 120–129.
10. Ткачук А. С. Деформації правосвідомості : їх сутність та наслідки // Актуальні проблеми політики. — 2011. — № 43. — С. 56–63.

Рекомендовано до друку кафедрою загально-правових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Ткачук А. С. Роль правосвідомості та правової культури у формуванні правової держави

Анотація. У статті розглянуто вплив правосвідомості та правової культури на формування правової держави, оптимізацію роботи державних органів. Доведено, що ці категорії перебувають у взаємній залежності. Проаналізовано ознаки правової держави та встановлено, які саме з них стосуються правосвідомості та правової культури громадян.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, правова держава.

Ткачук А. С. Роль правосознания и правовой культуры в формировании правового государства

Аннотация. В статье рассмотрено влияние правосознания и правовой культуры на формирование правового государства, оптимизацию работы государственных органов. Доказано, что эти категории находятся во взаимной зависимости. Проанализированы признаки правового государства и установлено, какие из них связаны с правосознанием и правовой культурой граждан.

Ключевые слова: правосознание, правовая культура, правовое государство.

Tkachuk A. The role of legal consciousness and legal culture in the forming of legal state

Annotation. The article considers influence of legal consciousness and legal culture on the forming of legal state, optimization of state authority. It has been proved that these categories depend on each other. Features of legal state have been analyzed and it was determined which of them are connected with legal consciousness and legal culture of citizens.

Key words: legal consciousness, legal culture, legal state.